

DUALITÁSOK AZ EURÓPAI UNIÓ NAGYVÁROSHÁLÓZATÁNAK FEJLETTSÉGÉBEN AZ EZREDFORDULÓN

(Dualities in State of Development of City Network
in European Union at the Turn of Millennium)

JENEY LÁSZLÓ

Kulcsszavak:

nagyváros NUTS3 fekvés városnagyság fejlettségi különbségek Európai Unió

Az Európai Unió regionális tagoltságában kimutatott térbeli és társadalmi szabályszerűségek a nagyvároshálózaton belül is hagyományosan szerepet játszanak. A tágabban értelmezett ezredforduló időszakában a rendszerváltozás, az integrálódás és a globalizáció nem hagyta érintetlenül a nagyvároshálózatot sem. A nagyvárosok fejlettségi különbségein belül egy igen látványos kiegyenlítődési folyamat zajlik, amelyben nem csupán a volt szocialista országok, hanem a nyugati perifériák centrumainak gyors felzárkózása is szerepet játszik. Mindezek némiképp átrajzolják a korábban jellemző modelleket. Az 1990-es évek közepén még meghatározó centrum–periféria kettősség halványodásával, az átlag feletti és az alatti térségek választóvonalának nyugatabbra tolódásával egy határozottabb nyugat–keleti lejtő látszik kibontakozni, miközben a legmarkánsabb fejlettségi lépcső továbbra is az egykori vasfüggöny vonala marad. Bár a városméret továbbra sem meghatározó a gazdasági fejlettségben, enyhé mértékben erősödik a milliós metropoliszok előnye. Jelen tanulmány ezek számszerű igazolására tesz kísérletet többféle területi elemzési módszer felhasználásával.

Bevezetés

A 20. század végén az európai nagyvárosok fejlődésére ható tényezők alapvetően átalakultak. A globalizációval, a kelet-közép-európai országokban lezajló rendszer-változással, illetve az egyre mélyebb és területileg egyre bővebb integrációs folyamattal az európai nagyvárosok eltérő fejlődési impulzusokat kapnak, ami differenciáló hatást gyakorol a Közösség városhálózatán belüli fejlettségi különbségek alakulására. Megélnéknült a nagyvárosok közötti verseny, amelyben egyre több nagyváros vesz részt, az informatika korában akár egymástól nagyobb földrajzi távolságra fekvő városok is kölcsönhatásba kerülhetnek egymással, közülük a „sikeres várost a tudás-alapú termelés jellemzi” (Enyedi 1997, 3). Így a jövő Európai Uniójának egyik legfontosabb kihívása éppen a tudástársadalmat magukhoz vonzó, majd onnan tovább sugározni képes nagyvárosok helyzetének alakítása.

A nyugati piacgazdaságokban már korábban megkezdődő, a globalizáció által felélénkített gazdasági átrendeződés után az európai városversenyt az 1990-es években a volt szocialista térség városainak bekapcsolódása tovább színesítette. A korábban még izoláló államhatárok megnyílása, a globális hatások gyors elterjedése, a transz-

nacionális cégek megtelepedése, valamint az integrációs folyamat következtében az egykori Keleti Blokk nagyvárosai a világgazdaság részeivé váltak. A rendszerváltás előtt elszigetelt Kelet-Közép-Európa szoros kölcsönhatásba került az addig a vasfüggöny által elkülönített nyugat-európai városfejlődéssel, amely alapvető változásokhoz vezetett az összeurópai városhálózat fejlődésében is, hiszen a kelet-közép-európai nagyvárosoknak is esélyük teremtődött az európai urbanizációs tengelyekhez való csatlakozásra.

Az integráció hatására egységesülő európai gazdasági térben a szegényebb térségek (és azok nagyvárosai) számára megnyílik a lehetőség a gazdasági felzárkózásra, ezt részben a spontán piaci folyamatok (például az olcsó munkaerő vonzása miatt a multik telephelyválasztása), kisebb részben pedig egy tudatos, a kiegyenlítést célzó közösségi regionális politika segítik elő. Ráadásul a policentrikusan fejlődő Közösségen belül a kisebb gazdasági erővel rendelkező nagyvárosok számára is lehetőség nyílik új nemzetközi funkciók betöltésére a városversenyben (például Budapest esetében a határok „eltűnéséből” adódóan erősödő jelenlét a Kárpát-medencében, kapuváros szerep a Balkán felé, éleződő versengés a kelet-közép-európai vezető helyért Prágával és Varsóval szemben) (Enyedi 1996; 1998; 1999; Cséfalvay 1999; Lengyel 1999; Kovács 2002). A Közösség „Az Európai Unió területi helyzete és távlatai” (TSP) című dokumentumában megfogalmazza: „Az európai magtérsegeken kívül számos olyan nagyvárosi térséget találunk, amelyeket meg kell erősíteni annak érdekében, hogy jobban kiaknázhassák a térségi potenciálokat és csökkenthessék a meglévő egyenlőtlenségeket, amely végső soron az európai térség harmonikusabb és policentrikusabb fejlődését segíti elő.” (idézi Faragó 2006, 93)

Persze az integrálódás, kiegészülve a globalizáció folyamatával nemcsak lehetőségként jelenik meg, hanem kihívást is támaszt. Számos tanulmány rávilágít arra, hogy a felerősödött versenyben kedvezőbb helyzetben vannak a hagyományosan is gazdagabb, agglomerációs előnyökkel, fejlett infrastruktúrával, a közlekedési és az információs hálózatokban kitűnő pozícióval, képzetesebb társadalommal rendelkező legnagyobb metropoliszok (London vagy Párizs). Bernek Ágnes a transznacionális vállalatok központjainak helyválasztásával kapcsolatban kiemeli a globális városok előnyét: „A vállalati és regionális központok területi agglomerálódási folyamatokat eredményeznek. Adott területi agglomeráció megléte, illetve az ezt elősegítő tényezők önmagukban véve is meghatározó telepítési tényezőket jelentenek.” (Bernek 2000, 98) Mindez a nagyvároshálózaton belüli polarizációs tendenciák elmélyüléséhez vezethet a legnagyobb városok javára. „Ez a fejlődés egyelőre törést okoz a városhierarchia szerkezetében. Nemcsak arról van szó, hogy csak néhány város képes a globalizálódás által megújulni, gyors fejlődésnek indulni, hanem arról is, hogy a városhierarchiában ezeket a városokat követő szintek mélyen leszakadnak, visszaesnek. Egyelőre tehát a növekedés diffúziója a városhierarchián belül nem működik.” (Barta–Beluszky 1999, 22)

Láthatjuk, hogy egyszerre jelennek meg konvergáló és divergáló folyamatok a nagyvároshálózaton belül, kérdés azonban, hogy ezek az egymással szemben ható folyamatok együttesen hogyan formálják át az 21. század küszöbén az Európai

Unióban megnyilvánuló nyugat–keleti, észak–déli fejlettségi lejtőt, vagy a korábban – sokszor épp a nagyvárosokra alapozva – felállított, a centrumtérsegek gazdasági előnyét hangsúlyozó térszerkezeti modelleket (például Brunet által az 1980-as évek végén bevezetett Kék Banánt). Mennyire számít a város nagysága a fejlődésben, eltűnőben vannak-e az évtizedekig tartó politikai megosztottság nyomát viselő hagyományos törésvonalak a régi és az új tagállamok nagyvárosai között?

Részben a városokra vonatkozó harmonizált összeurópai statisztikák eddigi hiányával magyarázható, hogy az európai városhálózat, városhierarchia és városverseny különböző aspektusait elemző vizsgálatok között kevés terjed ki a kelet–közép-európai térség elemzésére is. Amelyek pedig igen (Enyedi 1996; 1997), azok e térséggel kapcsolatban többnyire általánosabb megállapításokat fogalmaztak meg, melyek közül az egyik legalapvetőbb az volt, hogy a rendszerváltás hatására az egykori szocialista országok nagyvárosai, de legalábbis a fővárosai is bekapcsolódtak az európai városok versenyébe, igaz a liberalizáció elsősorban a kereskedelemre és kevésbé a személyek migrációjára terjedt ki.

Jelen elemzés az Európai Unió nagyvárosai közötti gazdasági fejlettségi különbségek statisztikai vizsgálatára, illetve az azok hátterében rejlő összefüggések, szabályszerűségek kimutatására irányul. Néhány alapvető földrajzi és társadalmi változó segítségével megpróbálunk választ adni arra, hogy a földrajzi fekvés, a történelmi múlt vagy a méretgazdaságosság, mint független tényezők hogyan magyarázzák a nagyvárosok fejlettségi, fejlődési eltéréseit. Mutat-e a nagyvárosok fejlettségi térszerkezete bizonyos szabályszerűségeket egyes térparaméterek (pl. nyugat–keleti, észak–déli vagy központ–periféria) viszonylatban? Az 1990-es évek végétől a gazdaságilag nekilendülő Kelet-Közép-Európán belül a nagyvárosok különösen gyors fejlődési impulzust kaptak, de vajon képesek-e az integrációs folyamattal párhuzamosan felzárkózni az egykori Nyugati Blokkhoz? Végül arra is igyekszünk választ adni, hogy függ-e a mérettől a dinamika, azaz mely városméret-kategóriák esetében mutatható ki gyorsabb fejlődés?

Vizsgálatba bevont nagyvárosok körének lehatárolása

A köznyelvben és a szakirodalomban is viszonylag gyakran találkozunk a nagyváros fogalmával, azonban e szó pontos meghatározására nincs általánosan elfogadott definíció. Ez nem véletlen, hiszen már magának a város fogalmának is sokféle változata létezik az Európai Unió országaiban¹ attól függően, hogy az adott országok milyen kritériumok alapján ítélik oda egy településnek a városi címet.

Nyilvánvaló, hogy a nagyvárosokat a nagyságuk különbözteti meg a többi városról. Ez a nagyság azonban nem annyira a település területi kiterjedésére, sokkal inkább a lakóinak számára utal, illetve átvitt értelemben még a település városhierarchiában betöltött helyzetére is. A különböző tudományos publikációk (cikkek, statisztikák, atlaszok, enciklopédiák) általában egy konkrét népességszám-küszöbhez kötik a nagyváros fogalmát. Jelen vizsgálatban is a nagyvárosok körének lehatárolását a népesség-

szám alapján végeztük el, amely nem feltétlenül azonos a településhálózatban betöltött funkciókkal. Így előfordulhat, hogy az európai városhierarchia egyes magasabb szintjén lévő település nem került be az elemzésbe (például kisebb népességű fővárosok, mint Pozsony, Ljubljana vagy Tallin), ugyanakkor egy-két, alacsonyabb funkciókkal rendelkező, legfeljebb regionális jelentőségű központ (például Göteborg, Lipcse vagy Málaga) szerepel a vizsgált nagyvárosok között.

Ezek után további kérdésként merül fel, hogy mekkora népességszámot érdemes a nagyvárosok kijelölésénél figyelembe venni. A 20. század folyamán világszerte lezajlott, és máig tartó, kiugróan gyors ütemű urbanizáció hatására a nagyváros fogalmához kötődő népességszám napjainkra jelentősen megnőtt. „A századfordulón a 100 000 lakosú városokat már nagyvárosoknak tekintették, ma a nagyvárosi jelző csak a félmillió vagy annál népesebb településeket illeti meg.” (Hegedűs 1973, 8)

A nagyvárosok fogalmához kötődő népességszám-kritérium nem csak időben, hanem térben is változik. Mivel az egyes térségek eltérő méretű városokkal, településhálózati sajátosságokkal rendelkeznek, a nagyváros fogalmához kapcsolódó lélekszám, mint küszöbérték is országonként változó², relatív fogalom, igazodván az adott ország településhálózati képéhez.³ A kelet-közép-európai szakirodalom osztályozásai a 100–500 ezer fős városokat tekintik nagyvárosoknak (gyakran lehet találkozni Magyarországra vonatkozóan a „Budapest és a nagyvárosaink” kifejezéssel), a félmillió és egymillió fős városokat regionális⁴ központoknak, a tízmillió fős lakosságot el nem érő milliós városokat világvárosoknak (metropolisz), míg a legnagyobb, több mint 10 milliós településeket óriásvárosoknak (Beluszky–Kovács–Olessák 2001, 67).

Európai léptékben azonban a félmillió lakos alatti magyar „nagyvárosok” legfeljebb középvárosnak számítanak. C. A. Doxiadis egy olyan 12 szintű (ekisztikai) településrendszert vázolt fel, amelynek kezdő szintje, elemi egysége maga az ember. Doxiadis besorolásában a kisváros („small polis”) lélekszáma legalább 10 ezer fő, e feletti szint a város („polis”), mely alatt a 70 és 500 ezer fő közötti településeket érti, és a településrendszer 9. szintjén lévő nagyvárosok („small metropolis”) kategóriájába legalább félmillió városok tartoznak (idézi Nemes Nagy 1998, 112).

Doxiadishoz igazodva jelen vizsgálatban is félmillió fő a nagyvárosok kijelölésénél figyelembe vett kritikus népességszám. A nagyvárosok népességszámára kétféle statisztika létezik: elővárosokkal együtt vagy azok nélkül. Mivel az elővárosi övezet kijelölésére az egyes európai országokban szintén eltérő a gyakorlat, jelen esetben az elővárosok nélküli népességszámot vettük figyelembe. Az Európai Unióban jelenleg 52 város népességszáma haladja meg a félmillió főt (World Gazetteer 2007-re vonatkozó adatai).

Az utóbbi évek, évtizedek tendenciája, hogy több, korábban még félmillió főnél népesebb nagyváros fogyó lélekszáma e küszöbérték alá süllyedt. E városokat mégis indokoltnak tartjuk bevonni a vizsgálatba, mert esetükben nem egyszerűen egy népességfogyásról van szó, hanem a szűk adminisztratív határain túlterjedő, funkcionálisan kompakt városon belüli népességátrendeződésről. A népességfogyás ugyanis esetükben általában a szuburbanizáció folyamatával függ össze, amikor a városnövekedés súlypontja áttevődik a város közigazgatási határán kívül eső, de ahhoz fizikailag is szorosan kapcsolódó elővárosi övezetbe. Az elvándorló népesség

jelentős része tehát nem távolodik el a várostól, hanem annak agglomerációs övezetében marad. Bár a közigazgatási értelemben vett város népességszáma fogyni kezd, a nagyvárosi agglomeráció népességszáma valójában nem csökken. Az urbanizációs folyamatokat ilyenkor egyébként gyakran követi – igaz időben késleltetve – a közigazgatás is a nagyvárosok területének kibővítésével.

Ez utóbbi szempontot figyelembe véve az elemzésben tehát valamennyi olyan várost nagyvárosnak tekintünk, amelynek lélekszáma valaha meghaladta a félmillió főt⁵. Ezzel a kibővítéssel 59-re módosult a vizsgált nagyvárosok köre. A vizsgálatba bevont nagyvárosokat az 1. táblázat mutatja be.

1. TÁBLÁZAT

*Az Európai Unió 59 nagyvárosa és a vizsgálatban hozzájuk rendelt régióik
(59 Cities of European Union and Their Regions Assigned to Them in Study)*

<i>A nagyváros népessége és népességaránya régióján belül</i>			<i>Nagyvárosi régió (zárójelben, ha magasabb NUTS-szinten is megjelenik önálló egységként)</i>	
<i>Név</i>	<i>fő, 2007</i>	<i>%</i>	<i>NUTS-kód</i>	<i>Név</i>
Amszterdam	741 636	64	NL326	Groot-Amsterdam
Athén	729 137	19	GR300	Attiki (NUTS1, NUTS2 szinten is)
Barcelona	1 581 595	30	ES511	Barcelona
Bécs	1 569 316	100	AT130	Wien (NUTS2 szinten is)
Berlin	3 383 782	100	DE300	Berlin (NUTS1, NUTS2 szinten is)
Birmingham	984 333	100	UKG31	Birmingham
Bréma	546 501	100	DE501	Bremen, Kreisfreie Stadt
Brüsszel	1 019 022	100	BE100	Arr. de Bruxelles-Capitale (NUTS1, NUTS2 szinten is)
Budapest	1 708 087	100	HU101	Budapest
Bukarest	1 877 155	100	RO321	Bucuresti
Dortmund	588 462	100	DEA52	Dortmund, Kreisfreie Stadt
Drezda	486 854	100	DED21	Dresden, Kreisfreie Stadt
Dublin	1 024 027	89	IE021	Dublin
Duisburg	504 358	100	DEA12	Duisburg, Kreisfreie Stadt
Düsseldorf	573 057	100	DEA11	Düsseldorf, Kreisfreie Stadt
Essen	593 085	100	DEA13	Essen, Kreisfreie Stadt
Frankfurt	643 128	100	DE712	Frankfurt am Main, Kreisfreie Stadt
Genova	601 951	70	ITC33	Genova
Glasgow	610 268	100	UKM34	Glasgow City
Göteborg	515 252	34	SE0A2	Västra Götalands län
Hága	474 292	59	NL332	Agglomeratie 's-Gravenhage
Hamburg	1 739 117	100	DE600	Hamburg (NUTS1, NUTS2 szinten is)
Hannover	515 140	46	DE929	Region Hannover
Helsinki	558 457	41	FI181	Uusimaa
Koppenhága	1 089 957	180	DK001	København og Frederiksberg kommuner
Köln	963 395	100	DEA23	Köln, Kreisfreie Stadt
Krakkó	755 050	100	PL213	Miasto Kraków

<i>A nagyváros népessége és népességaránya régióján belül</i>			<i>Nagyvárosi régió (zárójelben, ha magasabb NUTS-szinten is megjelenik önálló egységként)</i>	
<i>Név</i>	<i>fő, 2007</i>	<i>%</i>	<i>NUTS-kód</i>	<i>Név</i>
Leeds	455 123	63	UKE42	Leeds
Lipcse	500 093	100	DED31	Leipzig, Kreisfreie Stadt
Lisszabon	517 802	20	PT171	Grande Lisboa
Liverpool	468 945	100	UKD52	Liverpool
Lódz	768 755	100	PL113	Miasto Łódź
London	7 421 209	100	UKI00	Greater London (csak NUTS1 szinten)
Lyon	472 317	29	FR716	Rhône
Madrid	3 117 977	53	ES300	Madrid (NUTS1, NUTS2 szinten is)
Málaga	550 058	39	ES617	Málaga
Manchester	395 515	29	UKD31	Greater Manchester South
Marseille	794 811	42	FR824	Bouches-du-Rhône
Milánó	1 306 661	34	ITC45	Milano
München	1 260 391	100	DE212	München, Kreisfreie Stadt
Nápoly	988 972	32	ITF33	Napoli
Palermo	672 175	53	ITG12	Palermo
Párizs	6 281 470	100	FR1?	„Paris et petite couronne” (több NUTS3-as egysége)
Poznan	570 352	100	PL415	Miasto Poznań
Prága	1 167 050	100	CZ010	Hlavní mesto Praha (NUTS2 szinten is)
Riga	742 572	100	LV006	Rīga
Róma	2 563 241	65	ITE43	Roma
Rotterdam	598 199	42	NL335	Groot-Rijnmond
Sevilla	701 894	39	ES618	Sevilla
Sheffield	447 047	86	UKE32	Sheffield
Stockholm	1 253 309	67	SE010	Stockholms län (NUTS2 szinten is)
Stuttgart	589 793	100	DE111	Stuttgart, Stadtkreis
Szófia	1 152 556	94	BG411	Sofia (stolitsa)
Torino	872 881	39	ITC11	Torino
Valencia	793 332	33	ES523	València
Varsó	1 651 676	100	PL127	Miasto Warszawa
Vilnius	542 366	64	LT00A	Vilniaus (Apskritis)
Wroclaw	634 893	100	PL514	Miasto Wrocław
Zaragoza	649 404	71	ES243	Zaragoza

Forrás: World Gazetteer (2007) adatai alapján saját szerkesztés.

Felhasznált adatbázis

A vizsgálat nemzetközi jellegéből következik, hogy a legegyszerűbb alapfogalmak is gyakran teljesen más jelentést kapnak az egyes tagállamokban. Ez pedig meglehetősen nehezíti az elemzendő adatok összeállítását. Az integrációs folyamatoknak, azon belül is a nemzetközi statisztikai adatgyűjtés harmonizációjának köszönhetően azonban ezek a nehézségek egyre könnyebben áthidalhatók az Európai Unió vagy egyéb nemzetközi szervezetek (pl. az ENSZ) adatbázisai segítségével. Ráadásul az EU bővülésével a Közösség statisztikai hivatalának (EuroStat) adatai között már szerepelnek a bővítési folyamatban részt vevő kelet-közép-európai országok is. Jelen elemzések is az EuroStat weboldaláról nyilvánosan hozzáférhető adatokon alapulnak.

Bár a gazdasági fejlettség sokféle mutatóval mérhető, jelen esetben a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségeket a piaci, folyóáron mért egy főre jutó GDP segítségével vizsgáltuk meg. Munkánk szempontjából előnyt jelent, hogy az utóbbi években az Európai Unióban felértékelődött a városok kérdése, mellyel párhuzamosan a harmonizált közösségi adatbázisokból ma már egyre több, a nemzetközi összehasonlításokat megkönnyítő nagyvárosi statisztika jelenik meg. Bár az utóbbi időben az EuroStat egyre bővülő adatbázist bocsát rendelkezésre a városokra vonatkozóan is, a GDP települési szinten általában nem érhető el, csak magasabb, regionális szinten. Ezért a továbbiakban valójában nem nagyvárosokra, hanem az azokat magukban foglaló régiókra vonatkozó adatokra támaszkodik a tanulmány.

A különböző regionális szintek közül a NUTS3-as szint tűnt az elemzések számára a legalkalmasabbnak, ugyanis ez az a legalacsonyabb területi szint, amelyre még viszonylag sok információ érhető el. Az ennél magasabb területi szinteken már „eltűnnek” a nagyvárosok, amelyek nem külön egységként jelennek meg a területi felosztásokban, hanem nagyobb régiók részeként. NUTS3-as területi szinten viszont a nagyváros többnyire megegyezik az azt magában foglaló régióval.

Bizonyos esetekben (különösen a spanyol, a francia és az olasz nagyvárosok esetében) a nagyvárosnál nagyobb területet fed le a hozzá rendelt nagyvárosi régió. Azonban a régió adatainak elemzése esetükben is alkalmas a benne lévő nagyváros helyzetének bemutatására, ugyanis a NUTS3-as nagyvárosi régióra vonatkozó értékeket jelentős mértékben meghatározza a központi nagyváros. Az 1. táblázatban nyomon követhető, hogy az egyes nagyvárosoknál mely régió értéke szerepel az elemzésekben, illetve, hogy mekkora a nagyvárosok adott régióon belüli népességaránya.

Olyan esetre is láthatunk példát, amikor a nagyváros nem sorolható be egyetlen NUTS3-as egységbe sem. Ilyenkor több NUTS3-as régió aggregálásával egy nagyobb területi egység adatait érdemes figyelembe venni. Erre csupán a két európai megapolisznál (London és Párizs) volt szükség. London esetében a Greater London nevű NUTS1-es egységet, Párizsnál pedig az ún. „Paris et petite couronne” térségét vettük figyelembe. Ez utóbbi terület Paris nevű NUTS3-as egység mellett magában foglalja a vele szomszédos három NUTS3-as régiót is (Hauts-de-Seine, Seine-Saint-Denis és Val-de-Marne). Mindkét megapolisz esetében a számításba vett terület nagyjából lefedi a brit, illetve francia főváros kompakt területét.

Az EuroStat honlapjáról elérhető NUTS3-as adatbázisban a GDP-adatok 1995 és 2004 között állnak rendelkezésre, ami egyben megszabta a vizsgálódás időbeli keretét⁶. Ez az időszak egyébként azért izgalmas, mert mind a kezdő, mind pedig a záró évszám egybeesik egy-egy bővítéssel. 1995-ben az ún. „északi bővítés” során az Európai Unió térsége majdnem egybeesett a fejlett Európáéval, a gazdag országok közül gyakorlatilag minden jelentősebb csatlakozni szándékozó állam az integráció részévé vált. A 2004-es ún. „keleti bővítés” során pedig első ízben⁷ csatlakozhattak az egykori Keleti Blokk jóval alacsonyabb társadalmi-gazdasági fejlettségi szintű államai az egykor velük ellentétes politikai oldalhoz tartozó integrációhoz, amit gyakran aposztrofálnak Európa újraegyesítéseként. A 2004-ig tartó korszakot felölelő vizsgálatok ily módon arra nem adhatnak választ, hogy az integráció 2004-es adminisztratív kibővítése milyen hatást gyakorol az európai nagyvárosihálózatra. Az integrálódás azonban nem egyik pillanatról a másikra következett be, hanem már az ezredforduló előtt elkezdődött folyamatról van szó. A vizsgált időszakot áthatja az európai integráció fokozatos elmélyülése (pl. Amszterdami Szerződés, Nizzai Reformok, euró bevezetése), illetve a keleti bővítés előkészítése (előcsatlakozási alapok, harmonizáció), mely folyamatok már 2004 előtt kihatottak a nagyvárosok gazdasági fejlődésére. Kérdés azonban, hogy Európa politikai megosztottságának eltűnését követően társadalmi-gazdasági téren is bekövetkezik-e az egységesülés.

Az EuroStat mellett a nagyvárosok 2007-es népességszámához, és a régiók földrajzi koordinátáihoz felhasználtuk a World Gazetteer nevű internetes weboldalt, ahol valamennyi nagyváros esetében az elmúlt népszámlálások alapján becsült, 2007-es népességszámadatok vannak.

A vizsgált terület az Európai Unió⁸, amelynek fogalma a fokozatos bővítések következtében időben eltérő földrajzi tartalommal bír. Igaz, az EU a vizsgált évek többségében csupán a 15-ök területére terjedt ki, és csak a záróévben egészült ki 25 tagúvá, majd 2007-től 27 tagúvá, ebben a tanulmányban az egyszerűség kedvéért az Európai Unió elnevezés alatt a jelenlegi 27-ek közösségét értjük olyan időszakban is, amikor az integráció maihoz képest még szűkebb országcsoportot érintett.

A nagyvárosok gazdasági fejlettségi különbségei

Általánosságban megállapítható, hogy a nagyvárosi régiók Európa fejlett területei közé tartoznak. Ezt támasztja alá, hogy 2004-ben az Európai Unió tíz legfejlettebb NUTS2-es régiója között nyolc⁹ nagyváros szerepelt (Brüsszel, Hamburg, London, Stockholm, Párizs, Bécs, Dublin és München). Az összesen 1267¹⁰ db egységből álló NUTS3-as szinten már ritkábban találunk nagyvárosokat a legfejlettebb területi egységek között. Ennek oka, hogy a legfejlettebb nem nagyvárosi régiók kis népességgel rendelkeznek¹¹ (a 10 legfejlettebb NUTS3-as egység között egyik népességszáma sem éri el a 200 ezer főt), e gazdag vidéki NUTS3-as régiók fejlettsége kis népességsúlyuk folytán „eltűnik” a nagyobb NUTS2-es régió átlagán belül, ugyanakkor a nagyvárosi régiók nagy népességükkel meghatározóak maradnak a nagyobb NUTS2-es szintű régiókon belül is.

Az EuroStat adatai szerint 2004-ben az Európai Unió 59 nagyvárosának átlagos egy főre jutó GDP-je több mint 30 ezer euró volt. Ezen átlagérték mögött azonban jelentős különbségek húzódnak meg a nagyvárosihálózaton belül. Hét nagyváros értéke messze kimagaslik a mezőnyből, esetükben a fenti érték meghaladja az 50 ezer eurót. Ezek között többségben vannak a német nagyvárosok (Frankfurt, Düsseldorf, Stuttgart, Koppenhága, Brüsszel, Párizs és München). A legfejlettebb nagyváros¹², Frankfurt (74 ezer euró) közel 2,5-szeresen, Düsseldorf pedig 2-szeresen múlja felül a nagyvárosi régiók átlagát.

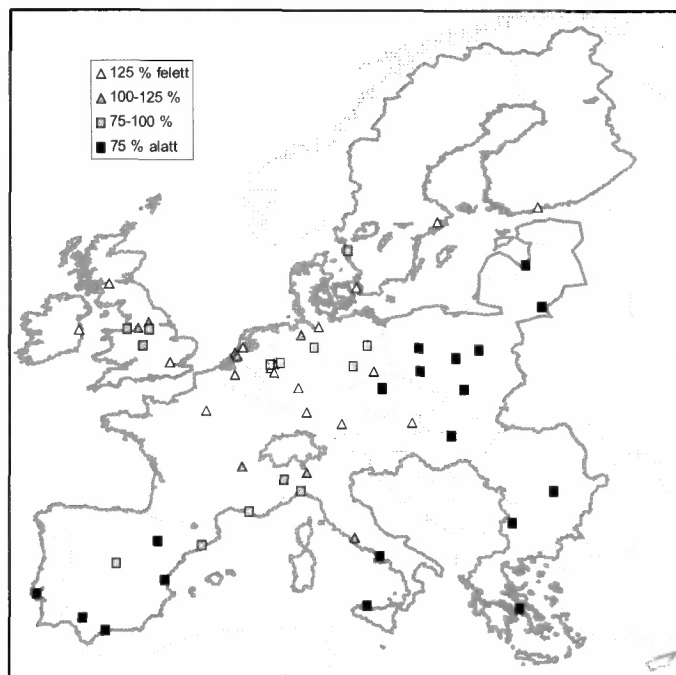
A másik végetet pedig Kelet-Közép-Európa nagyvárosai jelentik (Riga, Krakkó, Wroclaw, Vilnius, Lódz, Bukarest és Szófia), melyek egy főre jutó GDP-je a 10 ezer eurót sem éri el. Bukarest gazdasági fejlettsége a Közösség nagyvárosi átlagának 18, Szófia (4800 euró) pedig 16%-án áll! Frankfurt am Main 15-ször fejlettebb, mint Szófia.

1. ÁBRA

Az Európai Unió nagyvárosainak egy főre jutó GDP-je, 2004

(a nagyvárosi átlag = 100%)

(Per Capita GDP in Cities of European Union, 2004, Average of Cities = 100 %)

Forrás: EuroStat adatai alapján saját szerkesztés.

A fentiekből tehát kiderül, hogy az Európai Unió nagyvárosai között meglehetősen nagy gazdasági fejlettségi különbségek húzódnak. A szélső értékek fenti egyszerű felsorolása alapján is sejthető, hogy a nagyvárosok fejlettségi sorrendje erős

regionalitást mutat (1. ábra). „Az elmúlt évtizedekben integrált, egységes nagyvárosi rendszer alakult ki Nyugat-Európában. E rendszernek a központi zónája Londontól kiindulva Párizst, a holland nagyvárosokat, Brüsszelt, Frankfurtot, Zürichet magában foglalva húzódik Milánóig. E zóna – melyet egy francia szakmunka nyomán gyakran neveznek 'kék banánnak' (Brunet 1989) – tömöríti az Európai Unió legfontosabb gazdasági parancsnoki posztjait, a transznacionális vállalatok globális vagy regionális székhelyeit, az Unió pénzügyi, politikai, kereskedelmi, technikai fejlesztési központjait. E nagyvárosi zóna a világ három döntési központjainak egyike.” (Enyedi 1996, 70) A másik végletet az egykori szocialista országok és Dél-Európa nagyvárosi átlagfejlettségi szint 75%-át el nem érő centrumai alkotják, amelyek szintén egy tömböt alkotnak.

1995 és 2004 között az Európai Unió nagyvárosainak egy főre jutó GDP-je átlagosan 1,5-szeresére növekedett. Csakúgy, mint a 2004-es gazdasági fejlettségi szint esetében, a gazdasági fejlődésük vizsgálatokor is jelentős eltéréseket tapasztalhatunk.

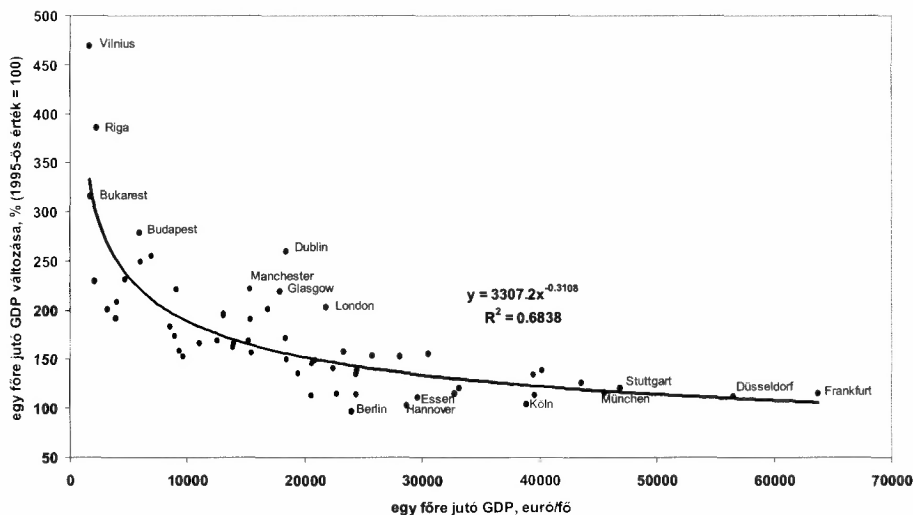
A leggyorsabban fejlődő nagyvárosok szinte kivétel nélkül az egykori szocialista országok közül kerültek ki (Vilnius, Riga, Bukarest, Budapest, Prága és Varsó), Nyugat-Európát egyedül Dublin képviselte az élményben. A leggyorsabban fejlődő nagyváros, Vilnius közel 4,7-szeres gazdasági fejlődést ért el, de az imént felsorolt nagyvárosok közül valamennyi esetében legalább 2,5-szer nagyobb a 2004-es érték a báziséhez (1995) képest.

A leglassabb fejlődés ugyanakkor az egyébként a fejlettségi rangsor élményéhez tartozó német nagyvárosok esetében mutatható ki. A fejlődés üteme tekintetében leghátrányosabb helyzetű 13 nagyváros¹³ mindegyike német volt, egyikük esetében sem volt 1,2-szeresnél gyorsabb gazdasági növekedés.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a statikus, illetve a dinamikus vizsgálódás ellentétes térszerkezetet mutat. Ez az ellentét nyilvánvalóan hatást gyakorol a vizsgált régiók közötti fejlettségi különbségek alakulására, méghozzá a fejlettségi különbségek csökkenése irányába. A kiegyenlítődési folyamatot igazolja a statikus (1995-ös állapot) és a dinamikus (1995–2004 közötti állapotváltozás) értékek közötti sztochasztikus vizsgálat. A 2. ábrán szépen kirajzolódik, hogy általában minél fejlettebb egy régió, annál lassabb a gazdasági fejlődése, és minél elmaradottabb, annál gyorsabb. A két adatsor között a korreláció ($r = -0,7$) fordított irányú és szoros összefüggésről árulkodik. A három leggyorsabban fejlődő nagyváros (Vilnius, Riga és Bukarest) azonban még viszonylagos elmaradottságához képest is „túl gyorsan” fejlődik, amellyel némiképp rontja a lineáris regressziós trendvonal esetében a determinációs együttható magyarázóerejét ($R^2 = 0,43$), ezért egy hatványkitevős trendvonal jobban illeszkedik a pontalakzatra ($R^2 = 0,68$) (2. ábra).

2. ÁBRA

*A nagyvárosok fejlettségi szintje (1995) és a gazdasági növekedése (1995–2004) közötti összefüggés az Európai Unióban
(Correlation between the State of Economic Development [1995] and Economic Growth [1995–2004] of Cities in European Union)*

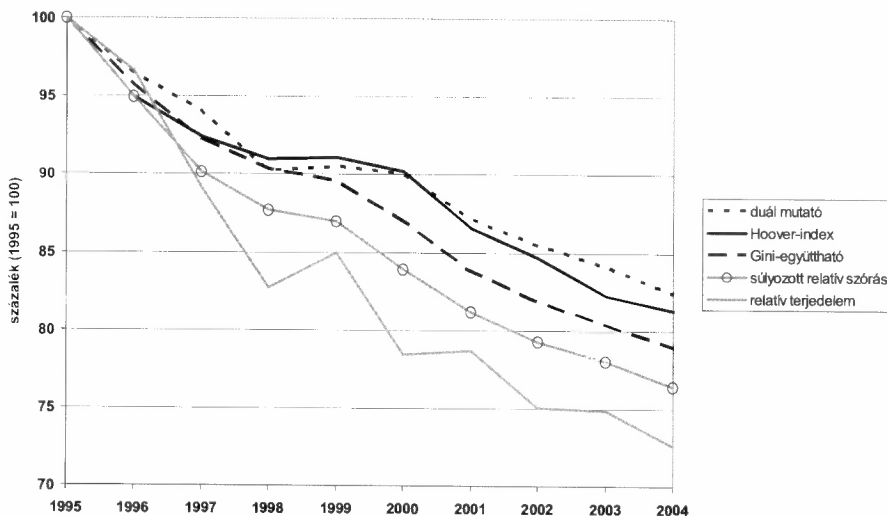
Forrás: EuroStat adatai alapján saját számítás.

A regressziós ábra által sugallt kiegyenlítődési tendenciát néhány területi egyenlőtlenségi mutató (súlyozott relatív szórás, relatív terjedelem, Duál mutató, Gini-együttható és Hoover-index) segítségével igyekeztünk alátámasztani. Az öt egyenlőtlenségi mutató 1995 és 2004 közötti bázisindexei a nagyvárosok közötti gazdasági fejlettségi különbségek csökkenését empirikusan is látványosan bizonyítják (3. ábra). Bár egyenletességében és mértékében eltérő tendenciával, de a vizsgált időszakban valamennyi mutató értékében jelentős csökkenés állapítható meg, a vizsgált időszak alatt a bázis év értékének 70–80%-ára. Az egyenlőtlenségek legnagyobb mértékű csökkenését a relatív terjedelem esetében láthatjuk (itt a 2004-es érték a kezdőévének csupán 73%-a), a legkisebb csökkenést pedig a duál mutató esetében (82%).

Az Európai Unió térszerkezetében már kimutatták (Szabó 2006), hogy a fejlettségi tagoltság bizonyos szabályszerűségeket mutat a térségek földrajzi és társadalmi tényezőivel. Kérdés, hogy ezek az összefüggések milyen erősek, ha nem a Közösség teljes területének többé-kevésbé összefüggő területalakzatát, hanem a nagyvárosok szórt, elkülönülő pontalakzatát vizsgáljuk. A nagyvárosok (különösen a fővárosok) ugyanis általában országaik legfejlettebb részei, így egyes területeken (különösen Kelet-Közép-Európában) értékeik nagymértékben eltérhetnek vidéki hinterlandjaiktól.

3. ÁBRA

*A nagyvárosok közötti gazdasági fejlettségi különbségek változásai különböző területi egyenlőtlenségi mutatók alapján, 1995–2004
(Changes of Inequalities of Economic Development among Cities by Different Inequality Indices, 1995–2004)*

Forrás: EuroStat adatai alapján saját számítás.

A fentiekben felvázolt, nagyvárosok közötti nagymértékű kiegyenlítődési tendenciát még drámaibbá teszi, hogy ez egy viszonylag rövid időszak, alig egy évtized alatt ment végbe. Egy ilyen jelentős változás nyilvánvalóan nyomot hagy az egyenlőtlenségekkel összefüggésben álló hatótényezők szerepében, egyes tényezők szerepe felerősödhet, másoké pedig jelentéktelenebbé válhat.

A következőkben öt különböző, az egyenlőtlenségek szabályszerűségeinek hátterében húzódó tényező magyarázóerejének változását kísérjük végig 1995 és 2004 között. A vizsgált öt tényező az alábbi:

- nyugat–keleti fekvés,
- észak–déli fekvés,
- középponttól való távolság,
- történelmi megosztottság,
- városnagyság.

Dualitások az Európai Unió nagyvároshálózatában

A fent felsorolt öt tényező esetében természetesen nem azonos mértékű a nagyvárosok közötti megosztottság. Ezek számszerűleg is mérhetők, ha a nagyvárosokat tényezőnként két-két csoportba soroljuk, majd a létrehozott csoportpárokat egymáshoz viszonyítjuk minden tényező esetében.

A nagyvárosok többféle módon feloszthatók két csoportra. A 2. táblázat foglalja össze a nagyvárosok vizsgálatában alkalmazott csoportba sorolási szempontokat az egyes tényezők esetében.

2. TÁBLÁZAT

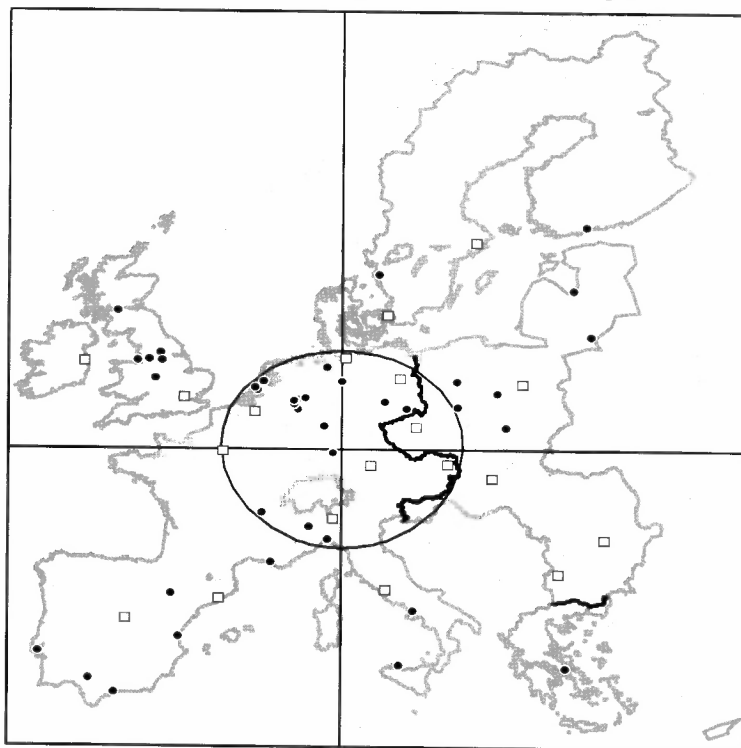
*A nagyvárosok csoportokba sorolásának módjai az öt vizsgált tényező esetében
(Methods of Division of Cities into Groups in Case of the Five Examined Factors)*

<i>Tényező (szélső esetek)</i>	<i>Két nagyváros-csoport lehatárolásának alapja¹⁴ (elemszám)</i>
Nyugat–kelet megosztottság (Lisszabontól Bukarestig)	Az Európai Unió geometriai középpontjához képest nyugatabbi vagy keletebbi (nyugat 34, kelet 25)
Észak–dél megosztottság (Helsinkitől Málagáig)	Az Európai Unió geometriai középpontjához képest északabbi vagy délebbi (észak 36, dél 23)
Centrum–periféria megosztottság (Stuttgarttól Lisszabonig)	Az Európai Unió geometriai középpontjához képest 550 km-nél közelebbi vagy távolabbi (centrum 25, periféria 34)
Történelmi megosztottság (1958-tól 2007-ig)	A tagállam csatlakozása az EU-hoz az ezredforduló előtti ¹⁵ vagy utáni (régí 48, új 11)
Népességszám szerinti megosztottság (Londontól Manchesterig)	Népességszáma elővárosok nélkül egymillió fő alatti vagy feletti (nagy 19, kicsi 40)

Forrás: World Gazetteer adatai alapján saját számítás.

A nagyvárosokat és azok csoportjait a 3. táblázat foglalja össze. A magasabb gazdasági fejlettség a nyugati, az északi, a központi fekvésű, a régebb idő óta EU-tag, valamint a milliós nagyvárosok csoportjait jellemzi. Ha az egyes tényezőket dummy-változókként fogjuk fel (ahol a gazdagabb nagyvárosok csoportja mindig 1, az elmaradottabbaké pedig 0 értéket kap), akkor az öt változóra készített korrelációs mátrix alapján kijelenthetjük, hogy a tényezők között szinte minden esetben gyenge az összefüggés. Ahogy várható volt, az egyetlen kivételt a nyugat–keleti fekvés és a történelmi megosztottság közötti viszonylag szorosabb összefüggés jelenti, hiszen a geometriai középponton áthaladó meridiántól mintegy 250 km-re keletebbre húzódó egykori vasfüggöny vonala tulajdonképpen maga is felfogható nyugat és kelet választóvonalaként (ahogy azt politikai értelemben szokás is értelmezni). A két tényező közötti szorosabb összefüggésre utal, hogy az egykori szocialista országok mindegyike az Unió keleti felén található, igaz a nagyvárosok többségét alkotó, szocialista múlttal nem rendelkező centrumok közül 14 szintén a középponttól keletebbre található (4. ábra).

4. ÁBRA

A nagyvárosok és csoportjaik területi elhelyezkedése
(Territorial Location of Cities and Their Groups)

Forrás: Saját szerkesztés.

A 4. ábrán láthatjuk az egyes csoportok térbeli elhelyezkedését a hozzájuk tartozó nagyvárosokkal. A térképről leolvasható, hogy a városméret egyik térparaméterrel sem mutat szoros összefüggést, ugyanis az egymillió alatti (fekete körök) és az a feletti népességszámmal rendelkező nagyvárosok (fehér négyzetek) az Európai Unió különböző nagytájain vegyesen fordulnak elő.

A tényezők közötti viszonylag gyenge összefüggést támasztja alá az is, hogy ritka az olyan nagyváros, amely mind az öt tényező alapján a fejlett vagy a fejletlen csoportba került (3. táblázat). Csupán egy olyan nagyváros van, Brüsszel, amely mind az öt¹⁶ tényező alapján a fejlettebb átlagú csoportba került, olyan nagyváros viszont egyáltalán nincs¹⁷, amelyik minden esetben az elmaradottabb csoportba került volna.

3. TÁBLÁZAT

*A nagyvárosok értékei és csoportjai az öt vizsgált tényező esetében
(Values and Groups of Cities in Case of Five Examined Factors)*

Nagyváros	Földr. hossz. (fok)*	Földr. szél. (fok)*	Geom. kp. táv. (km)	Csatl. éve	Nép. (fő), 2007*	Fej- lett cso- port	GDP/ő, (euró), 1995**	GDP/ő, (euró), 2004**
Brüsszel	4,33	50,83	443	1958	1 019 022	5	43 618	55 442
Frankfurt	8,68	50,12	152	1958	643 128	4	63 787	73 860
Düsseldorf	6,79	51,24	332	1958	573 057	4	56 609	63 553
Amszter- dam	4,89	52,37	513	1958	741 636	4	30 552	47 789
Köln	6,97	50,95	300	1958	963 395	4	38 918	40 401
Bréma	8,81	53,08	464	1958	546 501	4	32 778	37 707
Hága	4,30	52,07	520	1958	474 292	4	24 482	34 077
Essen	7,00	51,47	343	1958	593 085	4	29 630	33 133
Rotterdam	4,48	51,93	500	1958	598 199	4	22 459	31 665
Hannover	9,73	52,40	383	1958	515 140	4	28 710	29 571
Dortmund	7,48	51,51	328	1958	588 462	4	24 419	27 959
Duisburg	6,75	51,43	350	1958	504 358	4	22 743	26 234
Dublin	-6,25	53,33	1217	1973	1 024 027	4	18 436	47 907
London	-0,10	51,52	758	1973	7 421 209	4	21 819	44 401
Párizs	2,34	48,86	544	1958	6 281 470	4	39 575	53 201
Milánó	9,19	45,48	389	1958	1 306 661	4	23 294	36 891
Hamburg	10,00	53,55	512	1958	1 739 117	4	39 656	45 091
Berlin	13,38	52,52	471	1958/90	3 383 782	4	24 033	23 371
Glasgow	-4,27	55,87	1222	1973	610 268	3	17 908	39 283
Manchester	-2,25	53,48	976	1973	395 515	3	15 336	34 151
Leeds	-1,55	53,81	953	1973	455 123	3	16 896	34 035
Birming- ham	-1,91	52,48	911	1973	984 333	3	15 351	29 379
Sheffield	-1,48	53,39	926	1973	447 047	3	13 129	25 864
Liverpool	-2,99	53,42	1018	1973	468 945	3	13 111	25 554
Stuttgart	9,19	48,79	47	1958	589 793	3	46 930	56 733
Lyon	4,83	45,76	515	1958	472 317	3	24 387	33 080
Torino	7,68	45,08	460	1958	872 881	3	18 445	27 687
Genova	8,93	44,42	509	1958	601 951	3	15 433	24 271
Madrid	-3,71	40,42	1425	1986	3 117 977	3	15 204	25 819
Barcelona	2,17	41,40	1030	1986	1 581 595	3	13 967	23 276
Drezda	13,74	51,05	367	1990	486 854	3	20 909	31 179
Lipese	12,40	51,35	325	1990	500 093	3	20 562	23 348
Prága	14,43	50,08	359	2004	1 167 050	3	6 980	17 849
Koppen- hága	12,57	55,68	772	1973	1 089 957	3	40 278	56 196
Stockholm	18,07	59,33	1273	1995	1 253 309	3	28 102	43 046
München	11,58	48,14	161	1958	1 260 391	3	45 569	52 908
Bécs	16,37	48,22	492	1995	1 569 316	3	33 169	40 281
Marseille	5,37	43,31	714	1958	794 811	2	19 442	26 484
Lisszabon	-9,14	38,72	1890	1986	517 802	2	13 884	22 636
Zaragoza	-0,89	41,65	1164	1986	649 404	2	12 585	21 366
Valencia	-0,39	39,48	1328	1986	793 332	2	11 093	18 460
Malaga	-4,42	36,72	1782	1986	550 058	2	8 574	15 726
Sevilla	-5,98	37,40	1807	1986	701 894	2	8 930	15 540

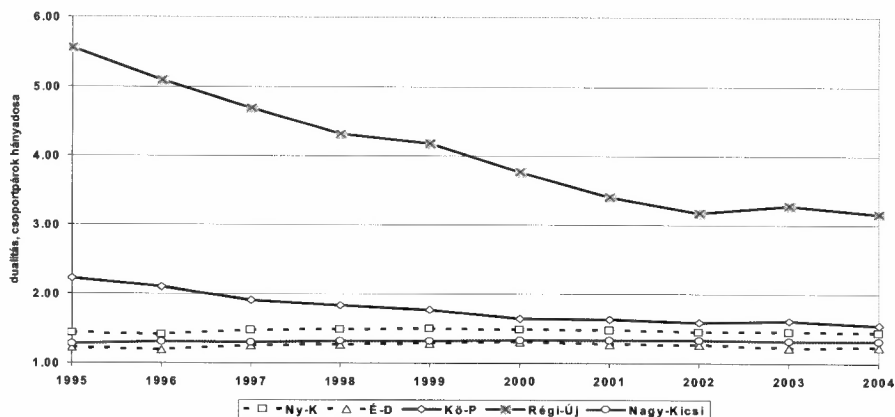
Nagyváros	Fölldr. hossz. (fok)*	Fölldr. szél. (fok)*	Geom. kp. táv. (km)	Csatl. éve	Nép. (fő), 2007*	Fej- lett cso- port	GDP/fő (euró), 1995**	GDP/fő (euró), 2004**
Helsinki	24,94	60,17	1578	1995	558 457	2	25 743	39 577
Göteborg	12,01	57,72	987	1995	515 252	2	20 654	30 359
Varsó	21,02	52,26	874	2004	1 651 676	2	6 032	15 050
Róma	12,50	41,89	814	1958	2 563 241	2	18 360	31 657
Poznan	16,90	52,40	631	2004	570 352	1	4 680	10 863
Riga	24,13	56,97	1307	2004	742 572	1	2 288	8 844
Krakkó	19,96	50,06	745	2004	755 050	1	3 964	8 283
Wroclaw	17,03	51,11	571	2004	634 893	1	3 953	7 588
Vilnius	25,27	54,70	1239	2004	542 366	1	1 613	7 568
Lódz	19,46	51,77	755	2004	768 755	1	3 191	6 427
Athén	23,73	37,98	1657	1981	729 137	1	9 119	20 216
Palermo	13,36	38,12	1240	1958	672 175	1	9 678	14 860
Nápoly	14,27	40,85	969	1958	988 972	1	9 343	14 830
Budapest	19,08	47,51	708	2004	1 708 087	1	5 978	16 718
Bukarest	26,10	44,44	1340	2007	1 877 155	1	1 754	5 544
Szófia	23,31	42,69	1257	2007	1 152 556	1	2 085	4 800
határérték	9,78	48,96	550	2000	1 000 000		19 899	30 428

Forrás: World Gazetteer (*) és EuroStat (**) adatai alapján saját számítás.

Ha a csoportok átlagértékeit páronként viszonyítjuk egymáshoz, akkor megkapjuk az egyes tényezők esetén a dualitás erősségét. Ezek értékeinek évenkénti alakulása az 5. ábrán látható. Bár egyes tényezők esetében jelentős változás következett be, a tényezők egymáshoz viszonyított sorrendje a vizsgált időszakban nem változott.

5. ÁBRA

A dualitás mértékének különbségei és azok változása a vizsgált tényezőknél, 1995–2004
(Differences of Rates of Duality and Their Change at Examined Factors,
1995–2004)

Forrás: EuroStat adatai alapján saját számítás.

A többi tényezőhöz képest messze kitűnik a történelmi megosztottság tényezője. Az egykori vasfüggöny nyoma, amely oly markánsan kirajzolódik az Európai Unió teljes területét (beleértve tehát a nem nagyvárosi régiókat is) ábrázoló fejlettségi térképeken, a nagyvárosihálózaton belül is megjelenik. 1995-ben az akkori tizenöt tagállam nagyvárosai közel 6-szor voltak fejlettebbek a bővítési folyamatban részt vevő országokéhoz képest (5. ábra). Ez a dichotómia azóta nagyon látványosan lecsökkent, melynek eredményeként 2004-re már „csak” több mint 3-szoros a fejlettségi különbség; a vizsgált tényezők közül így is mindvégig ennél figyelhetjük meg a legmeghatározóbb dualitást.

A bázisévben szintén valamivel erősebb dualitást mutatott a többi tényezőhöz képest a centrum–periféria kettősség. Ez annyiban különbözik a történelmi megosztottság tényezőtől, hogy a többé-kevésbé¹⁸ keleti perifériának tekinthető, volt szocialista államokhoz tartozó nagyvárosok kiegészülnek a Közösség északi, nyugati és déli perifériáival. Itt már kisebb a szegényebb és a gazdagabb csoport közötti kontraszt, amely ráadásul egyre inkább eltörlődik. Ez esetben is egy erőteljes kiegyenlítődési tendencia figyelhető meg, hiszen 1995-ben a centrumtársaság nagyvárosai még átlagosan 2,2-szer fejlettebbek voltak a periférikus helyzetű társaikhoz képest, kilenc évvel később a hányados már csak 1,5-szeres eltérést jelez, amely már alig erősebb a többi tényezőhöz képest.

A maradék három tényezőre a mindvégig közel azonos mértékű, nagyon alacsony fokú dualitás jellemző, melynek erőssége alapján a tényezők csökkenő sorrendben: nyugat–keleti, városnagyság szerinti, majd észak–déli megosztottság. A változás mértéke esetükben szinte alig érzékelhető. Az előző tényezőknél ismertetett látványos kiegyenlítődési tendenciákkal szemben a városnagyság tényezőjénél a két csoport közötti különbség lassú emelkedése mutatható ki. A milliós metropoliszok előnye 1,27-ről 1,32-szeresre nőtt.

Ahogy arra már több, az Európai Unió teljes területére elvégzett kutatás is rámutatott (Szabó 2006), a földrajzi irányok közül a nyugat–keleti bizonyult meghatározóbbnak. Mindkét térparaméter esetében megfigyelhető, hogy nagyjából a vizsgált időszak közepéig (1999-ig) kis mértékben növekedett a nagyvárosok fejlettsége közötti kontraszt, majd a periódus második felében megfordult a korábbi tendencia, a két nagyváros csoport átlaga között mérséklődött a fejlettségi különbség. A jelenség oka az északnyugaton fekvő brit és ír nagyvárosoknak inkább a periódus elejére jellemző dinamikus növekedése.

Ha a nyugat–keleti dimenzió értékeit összevetjük – a szintén nyugat–keleti kettősséget képviselő, csak kissé keletebbi választóvonallal megjelenő – történelmi megosztottsággal, akkor szembeötlő a különbség. Ennek oka, hogy a földrajzi középponthoz kötött keleti csoportba az egykori Keleti Blokk mellé bekerültek azok a jóval fejlettebb német nagyvárosok is, amelyek vontatott fejlődésükkel „fékezik” a keleti csoport átlagos gazdasági fejlődését. Ugyanakkor ily módon a szóban forgó városok nem lassítják a kontinens nyugati perifériáinak úgyszintén gyors felzárkózását, melynek eredményeként a vizsgált időszak első felében létrejöhetett az a furcsa helyzet, hogy miközben a történelmi megosztottság tekintetében egy határo-

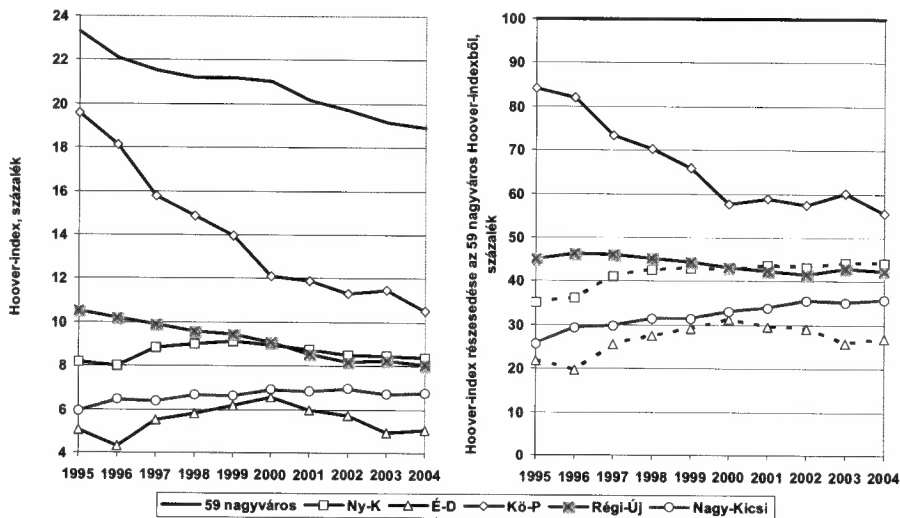
zott kiegyenlítődés látszott, a nyugati nagyvárosok enyhe mértékben ugyan, de tovább erősítették fejlettségi előnyüket keleti társaikkal szemben.

A vizsgált tényezők szerepe a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségekben

A különböző tényezők alapján lehatárolt csoportok közötti egyenlőtlenség többféle területi egyenlőtlenségi mutatóval is mérhető, ezek egyike a Hoover-index, amely „azt adja meg, hogy az egyik vizsgálati ismerv, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány százalékát kell a területegységek között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzővel azonos legyen.” (Nemes Nagy 2005, 112) Jelen esetben a népesség nagyvárosok közötti eloszlásával vetettük össze a GDP eloszlását, a vizsgált egységnek pedig 59 nagyvárost, illetve az ezek összevonásából tényezőnként létrehozott 2 csoportot vettük.

6. ÁBRA

A tényezők szerepének változásai a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségekben a Hoover-index alapján, 1995–2004
(Changes of Role of Factors in Inequalities among Cities by Hoover-index, 1995–2004)

Forrás: EuroStat adatai alapján saját számítás.

A Hoover-index a különbségek megállapításán túl lehetőséget nyújt arra is, hogy megvizsgáljuk az egyes tényezők esetében megjelenő kettősség szerepét a nagyváros-hálózaton belüli általános területi egyenlőtlenségekből. A tényezőnként kiszámított Hoover-index értékei ugyanis kifejezhetők az 59 nagyváros között számított Hoover-index értékének százalékában. Ez a százalékos érték azt jelzi, hogy a nagyvárosok közötti jövedelem-átcsoportosítások mekkora hányada történik a két

csoport között (azaz mennyire képez markáns választóvonalat a csoporthatár a fejlett és elmaradott nagyvárosok között), illetve mekkora hányada a csoportokon belül (azaz mennyire homogének a csoportok).

A 6. ábra bal oldalán az eredeti Hoover-index értékek láthatók, a jobb oldalon pedig ezeknek az 59 nagyvárososra kiszámított Hoover-index százalékában kifejezett formája (6. ábra). Az ábra bal felén a duál mutatóhoz hasonló helyzet látszik, azaz a történelmi megosztottság és a centrum–periféria korábban meghatározó jelentőségének halványodása, a két földrajzi irány szerinti egyenlőtlenések hullámzása, a városnagyság szerinti kettősség enyhe emelkedése mutatható ki, egyébként e három utóbbi, gyengébb tagoltságot jelző dimenzió egymáshoz viszonyított sorrendje is hasonló az előzőekben ismertetetthez.

Jelentős különbség azonban, hogy ezúttal nem a történelmi megosztottság, hanem a centrum–periféria kettősség esetében jelenik meg a legmarkánsabb egyenlőtlenység. Ennek matematikai, módszertani magyarázatát az adja, hogy a két csoport között számított Hoover-index értékét a gazdasági fejlettségen túl befolyásolhatja a csoportok népesség-, illetve GDP-aránya az Unión belül. Az új tagállamokhoz tartozó nagyvárosok csupán 12%-át adják a Közösség népességének, ugyanez az arány a szintén elmaradottabb csoporthoz tartozó periférikus helyzetű nagyvárosok esetében 64%. Mindkét esetben – lévén szegényebbek –, a csoportok Unión belüli gazdasági súlya elmarad a népességarányuktól. Az Unión belüli GDP-részesedés azonban az első esetben semmiképp nem térhet el 12%-nál nagyobb mértékben a népességaránytól. Így a történelmi megosztottság rendkívül „aránytalan” csoportjai között eleve korlátozottabb az esély a magasabb Hoover-index értékekre.

A 6. ábra jobb oldalán már nem az egyes tényezők esetében tapasztalt egyenlőtlenések nagyságát láthatjuk, hanem ezek szerepét a nagyvárosok közötti általános fejlettségi különbségekben. A centrum–periféria megosztottság nem csupán abszolút mértékben mérséklődött, hanem a szerepe is a nagyvárosihálózaton belüli általános fejlettségi különbségekben. Az időszak elején a nagyvárosok fejlettségi rangsorában igen erősen érvényesült a központ–periféria megosztottság, amely az összes nagyváros közötti egyenlőtlenység 84%-át tette ki. A geometriai középponttól számított 550 km sugarú körön belül Torino, Genova és Prága kivételével valamennyi nagyváros átlag feletti fejlettségű volt, a perifériákon pedig az észak-európai nagyvárosokat (Koppenhága, Göteborg, Stockholm és Helsinki), valamint Londont leszámítva mindegyik átlag alatti fejlettségű volt. Az eltelt időszak alatt bekövetkezett radikális változások a centrum–periféria reláció jelentőségének mérséklődéséhez vezettek, amelyben nem csupán a volt szocialista országok, hanem a nyugati perifériák nagyvárosainak gyors ütemű felzárkózása is szerepet játszott. 2004-re már egyre több átlag alatti fejlettségű nagyváros jelent meg a centrumban is (a korábban felsoroltak mellett lassabban fejlődő német nagyvárosok: Berlin, Dortmund, Duisburg, Hannover és Lipcse), miközben egyre több centrumtól távolabbi nagyváros átlag feletti fejlettségűvé vált (a korábban felsoroltakon kívül¹⁹ Dublin, Glasgow, Leeds, Manchester és Róma).

Az előzőekben felvázolt helycserék is igazolják, hogy a központ–periféria dichotómia súlyvesztésében nem elsősorban a volt szocialista országok sokat emlegetett felzárkózása, hanem sokkal inkább a nyugati perifériák nagyvárosainak a centrumtérséggel szembeni gyors ütemű gazdasági növekedése játszott főszerepet. Ezt szépen igazolja az egykori vasfüggöny vonala szerinti megosztottság szerepének stagnálása, enyhe hullámozása az egyenlőtlenségekben. Az 59 nagyváros esetében kimutatott kiegyenlítődesben nem annyira az új és régi tagállamok centrumai közötti, hanem inkább a régiekén belüli nivellálódás játszott kulcsszerepet.

Ezzel a jelenséggel függ össze az is, hogy a nyugat–kelet kettősség szerepe itt szinte egyenrangúvá vált a történelmi megosztottságéval (sőt 2000 óta már erősebb is). Ennek a hátterében sem elsősorban a volt szocialista nagyvárosok, hanem inkább a nyugati perifériák gyors felzárkózása, illetve a keleti területek szocialista múlttal nem rendelkező nagyvárosainak vontatottabb gazdasági fejlődése áll. Ezt bizonyítják azok a nagyvárosok, amelyek a vizsgált időszak alatt átlag felettiből az alatti fejlettségűvé váltak, illetve fordítva. Az átlag feletti csoportjához átkerült nagyvárosok Róma kivételével az Európai Unió nyugati feléhez (felsorolt angol nagyvárosok és Dublin), míg az átlag alattiakhoz átkerültek kivétel nélkül a keleti feléhez (felsorolt német nagyvárosok és Göteborg) tartoznak. Ezek alapján kijelenthető, hogy az Európai Unió nagyvároshálózatán belül bár még mindig az egykori vasfüggöny mentén húzódik a legmarkánsabb fejlettségi szakadék, az átlag feletti és az alatti nagyvárosokat elválasztó vonal inkább egy nyugatabbi, a Közösség geometriai közepén áthaladó délkörnek felel meg.

A népességszám szerinti megosztottság az egyetlen olyan vizsgált tényező, amely 1995 óta, ha enyhe mértékben is, de többé-kevésbé folyamatos erősödést mutatott. Ez különösen akkor figyelemre méltó, ha figyelembe vesszük, hogy az 59 nagyváros között számított egyenlőtlenségek mérséklődnek, ez alapján e dimenzió szerinti megosztottság arányaiban még inkább felértékelődik. 2004-ben már az egyenlőtlenségek 36%-át tette ki a népességszám szerinti megosztottság.

Az Európai Unió nagyvároshálózatára már korábban megfogalmazott általános kiegyenlítődesi tendenciából következik a fejlettebb térségek lassabb, az elmaradottabbaknak pedig gyorsabb gazdasági fejlődése. Ez egyaránt igaz az egymillió alatti és az afeletti lélekszámú nagyvárosokra. Azonban mind a szegényebb nagyvárosok felzárkózásában, mind pedig a fejlettebbek lefelé nivellálódásában a milliósnál kisebb nagyvárosok „húzzák a rövidebbet”. A fejlett nagyvárosok közül a nagyobb metropoliszokra kevésbé volt jellemző a lassú gazdasági növekedés, mint az egymillió lakos alattiakra. Az elmaradottabb nagyvárosok közül szintén a nagyobbak fejlődtek gyorsabban (ide tartoznak Dél- és Kelet-Közép-Európa metropoliszai), míg a kisebbek között olyanok is akadtak, amelyek felzárkózás helyett rontottak pozíciójukon (Marseille és Torino).

Összefoglalás

Az Európai Unió térszerkezetének fejlett elemei közé tartozó nagyvárosok között jelentős fejlettségi különbségek húzódnak. A legfejlettebb nagyvárosok Nyugat-Közép-Európában (elsősorban Németország területén), a legelmaradottabbak pedig az integráció keleti perifériáin találhatók. A tágabban értelmezett ezredfordulón azonban igen gyors csökkenés ment végbe a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségekben. Ezt több területi egyenlőtlenségi mutató (súlyozott relatív szórás, relatív terjedelem, duál mutató, Gini-együttható, Hoover-index) határozottan igazolja, amennyiben értékeik alig egy évtized alatt 70–80%-ukra csökkentek.

A látványos kiegyenlítődesi folyamattal párhuzamosan átalakulnak a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségekkel többé-kevésbé összefüggésben álló különböző földrajzi és társadalmi tényezők. A tanulmányban öt tényezőt kereszttül vizsgáltuk meg az Európai Unió nagyvárosihálózatában megjelenő dualitások erősségét, ezen megosztottságok szerepét a Hoover-indexszel mért egyenlőtlenségekben.

Ezek alapján megállapítható, hogy még mindig az egykori vasfüggöny vonala a legmarkánsabb fejlettségi törésvonal a nagyvárosihálózaton belül, igaz a volt szocialista országok nagyvárosainak felzárkózása nyomán ez rohamosan halványodik. A vizsgált időszak elején még viszonylag jelentősebb centrum–periféria kettősség is erősen háttérbe szorul, amelyért már nem annyira a keleti, mint inkább a nyugati perifériák gyors felzárkózása, illetve a centrumtérsegek vonatott gazdasági növekedése okolható.

A Hoover-indexszel végzett számítások a duál mutató alapján a várthoz képest kissé eltérő módon mutatták a tényezők befolyásoló szerepének sorrendjét a nagyvárosok közötti egyenlőtlenségek alakulásában. Ezt a Hoover-index matematikai háttere magyarázza, melynél felértékelődik a nagyvárosok átlaghoz viszonyított pozíciója, amely alapján a történelmi megosztottság már kevésbé bizonyul jó választónak, hiszen a régi tagállamok nagyvárosai közül is számos átlag alatti fejlettségű. Itt szintén nem annyira a kelet-közép-európai nagyvárosok felzárkózása játszik kulcsszerepet. A nyugati perifériákon az angol, ír nagyvárosok gyors fejlődésüknek köszönhetően átlag feletti fejlettségűvé váltak, míg a centrumtérség keleti oldalán fekvő német nagyvárosok lassabb gazdasági növekedésük miatt átlag alattiakká. Ezek a folyamatok a korábban szinte domináns centrum–periféria reláció szerepének oldódását eredményezték, valamint azt, hogy az átlag feletti és alatti nagyvárosokat elválasztó vonalnak a vasfüggöny helyett inkább az attól nyugatabbra húzódó geometriai középvonal felel meg. Az átalakulás kis mértékben erősítette a városnagyság szerepét is az egyenlőtlenségekben.

Jegyzetek

¹ A városok körét az Európai Unió országai eltérő módon határozzák meg. A tagállamok többségében a népesség lélekszámától függően nyilvánítják városná az egyes településeket, de ez a határ szélsőségesen változó. Az országok jelentős részénél a kritikus népességszám a városná nyilvánítás egyetlen kritériuma.

- Egyes ritkábban lakott, fejlett északi országoknál (Dánia, Svédország) már 200 fő elég ahhoz, hogy egy települést városnak tekintsenek. Írországban az alsó határ 1500 fő. Több tagállam esetében ez a szám 2000 fő (pl. Franciaország, Hollandia, Luxemburg és Németország), Ausztriában a kritikus méret 5000, míg a dél-európai országoknál (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) pedig 10 ezer fő. Belgium esetében komplex mutatók alapján (pl. központi funkciók megléte, foglalkozási szerkezet, népsűrűség, infrastruktúra fejlettsége stb.) funkcionális értelemben különítik el a várost a falutól. Hazánk és a kelet-közép-európai országok többsége is ez utóbbi kategóriába tartozik. Ráadásul meg kell jegyezni, hogy a városi cím megítélésének kritériumrendszere nemcsak térben, hanem időben is változhat (gondoljunk csak a hazai várossá nyilvánítás szabályainak kiürülésére) (*United Nations* 1993; *Beluszký–Kovács–Olessák* 2001). „A városi népességre vonatkozó statisztikai adatok tehát nem azonos tartalmat tükröznek, egyaránt magukban foglalják a 250 lakosú városkákat, illetve a sok milliós népességű nagyvárosokat.” (*Berneke–Sárfalvi* 1996, 46) Nemzetközi összehasonlításoknál ezért gyakran a 10 ezer főnél népesebb településeket tekintik városoknak.
- ² Nem is minden nyelvben jelenik meg a nagyváros fogalma. A német nyelv például használja a „Grosstadt” kifejezést, az angolban azonban leginkább a „city” szó feleltethető meg a nagyváros fogalmának, amely két értelemben használatos. Egyrészt a „city” szűkebb értelemben csupán a nagyobb városok központjára, belvárosára vonatkozik, másrészt magát a város egészét jelentheti, csakúgy mint a „town” kifejezés. Ez utóbbival szemben a „city” fogalmát általában nagyobb méretű településekre használják. Így a magyar nagyváros angol megfelelője lehet „large city”, de önmagában a „city” fogalma is használható.
- ³ Ehhez hasonlatos probléma a természetföldrajzban a hegységek és a domboságok közötti elkülönítés országokként eltérő módszere, amely erősen függ az adott ország domborzati viszonyaitól. A viszonylag alacsony átlagmagasságú Magyarországon az 500 méternél magasabban fekvő domborzati formákat a magyar természetföldrajzi szakirodalom hegyeknek (hegység, középhegység) nevezi. Ezzel szemben a változatosabb függőleges tagoltsághoz „szokott” romániai geomorfológiai szakirodalomban csak a tengerszintnél 800 méterrel magasabban fekvő területeket tekintik hegységekként.
- ⁴ Itt a regionális jelző nem feltétlenül a Magyarországon NUTS2-es szintet alkotó tervezési-statisztikai régiókra, hanem inkább nagyterületekre (esetenként országhatárokon túlra is kiterjedő tájegységekre) vonatkozik.
- ⁵ A fenti módosítás összesen hét nagyvárost érint: ebből négy brit (Leeds, Liverpool, Manchester, Sheffield), egy holland (Hága), egy francia (Lyon) és egy német város (Drezda). Drezda esetében már nem annyira a szuburbanizáció folyamata, mint inkább az újraegyesítés generálta belnémet migráció játszik főszerepet kiegészülve a természetes fogyással.
- ⁶ Bár az EuroStat egységesített adatbázisa csak 2004-ig közöl GDP-adatokat, elképzelhető, hogy egy-egy tagállamra már elérhető későbbi évekre is adat. Azonban, mivel ez nem teljes körű, nem vettük figyelembe, ráadásul a közösségi statisztikai hivatal által közzétett adatbázis előnye, hogy már eleve harmonizálva, euróban kifejezve állnak rendelkezésre a GDP-adatok. Néhány esetben ugyanakkor épp az EuroStat harmonizált adatbázisa volt hiányos, Romániára például csak 1998 óta állnak rendelkezésre adatok. Ez esetben a későbbi évek tendenciái alapján megbecsültük a hiányzó évek adatait, így végül 1995 és 2004 között valamennyi évre és valamennyi NUTS3-as egységre elérhetővé váltak az adatok.
- ⁷ Nem számítva az egykori NDK területét, amely a német újraegyesítéssel már 1990-ben a Közösség részévé vált.
- ⁸ A vizsgálati terület nem terjed ki a Közösség Európán kívüli területeire: francia tengerentúli területek, Kanári-, Azori-szigetek, Madeira, Ceuta és Melilla.
- ⁹ A két nem nagyvárosi régió közül az egyik a London elővárosi övezetéhez tartozó Berkshire, Buckinghamshire and Oxfordshire (Reading és Oxford régiója) volt.
- ¹⁰ Valójában ennél több NUTS3-as régió található az Európai Unióban, a korábban már említett London és Párizs környéki régiók összevonásával, illetve a Közösség tengerentúli megyéinek elhagyásával azonban az elemzésben kevesebb NUTS3-as egység szerepel.
- ¹¹ A legfejlettebb NUTS3-as egység a németországi München Landkreis (85 ezer euró GDP/fő) – amely a dél-német nagyváros elővárosi övezete – például alig több mint 25 ezer fővel rendelkezik.
- ¹² Megjegyzendő, hogy valójában a legmagasabb egy főre jutó értékkel rendelkező NUTS3-as egység az EU-ban Inner London – West volt (több mint 120 ezer euró!), azonban ahogy arról már korábban szó volt, a londoni NUTS3-as egység aggregálásával a brit főváros Greater London néven szerepel az adatbázisban, amelyben öt NUTS3-as régió értéke átlagolódik. Ugyanez igaz Párizsra is, ez esetben

- Paris (3.), illetve Hauts-de-Seine (5.) NUTS3-as egységek „tűnnek el” az európai fejlettségi rangsor élményéből.
- ¹³ Ez különösen azért figyelemre méltó, mert Németországot összesen 14 nagyváros képviseli. Közöttük az egyetlen viszonylag gyorsabban fejlődő Drezda, amely egykoron szintén egy volt szocialista országhoz tartozott. Sőt, a többi német nagyvároshoz képest kissé gyorsabban fejlődő Drezda sem érte el a Közösség nagyvárosainak átlagos gazdasági fejlődési ütemét.
- ¹⁴ A térparaméterek szerinti csoportalakításoknál felhasznált geometriai középpont kiszámítása nem csupán az 59 nagyvárosra, hanem a teljes vizsgált teret lefedő 1267 darab NUTS3-as egységen alapul, ahol a régiókhoz a legnépesebb településeik földrajzi koordinátáit rendeltük. Az ily módon kapott geometriai középpont koordinátái: északi szélesség 48,96 fok, keleti hosszúság 9,78 fok, a kitüntetett pont a nagyvárosok közül Stuttgarthoz van legközelebb, attól alig 47 km-re északkeletre.
- ¹⁵ Kérdésként merülhet fel az egykori kelet-német nagyvárosok (Berlin, Drezda és Lipcse) hovatartozása. Bár kétségtelenül ezek az egykori szocialista blokkhoz tartoztak, a vizsgálatban mégis a többi német várossal együtt a Nyugati Blokkhoz kerültek. Berlin esetében ez kevésbé problematikus, hiszen a város nyugati fele korábban is az akkori fejlett világhoz tartozott. A másik két német nagyvárost azért vettük inkább a nyugatiak közé, mert a vizsgált időszakban már jó néhány év eltelt az újraegyesítés óta, gazdasági fejlettségük felülmúlja az egykori Keleti Blokk valamennyi nagyvárosáét, ráadásul vonatott fejlődési dinamikájukban is inkább a nyugat-német nagyvárosok sorsában osztoznak. Úgy tűnik, esetükben tehát az országhatás erőteljesebb, mint az egykori történelmi blokkhoz tartozás öröksége.
- ¹⁶ Több nagyváros négy tényező alapján is a fejlettebb csoportokhoz tartozik. Az északnyugati-németországi és hollandiai nagyvárosok (Bréma, Dortmund, Duisburg, Düsseldorf, Essen, Frankfurt, Hannover, Köln, Amszterdam, Hága és Rotterdam) a kisebb népességszámuk, London és Dublin a magterülettel való távolságuk, Párizs és Milánó a geometriai középponttól számított délebbi, Berlin és Hamburg pedig keletebbi fekvése miatt nem szerepel minden kategóriában a legfejlettebb csoportban.
- ¹⁷ Több nagyváros viszont csupán egy tényező alapján került valamely fejlettebb csoportba. Budapest, Bukarest és Szófia csak a nagyobb lélekszámuk miatt, Athén, Nápoly és Palermo a régebbi EU-tagságuknak köszönhetően nem lettek minden tényező szerint az elmaradottabb csoportok tagjai. A lengyel és balti nagyvárosokat (Krakkó, Lódz, Poznan, Wrocław, Riga és Vilnius) pedig csupán az északi fekvésük „mentette meg” attól, hogy egyik esetben se legyenek a fejlett csoportban.
- ¹⁸ Prága az egyetlen olyan volt szocialista nagyváros, amely a központi területhez tartozik.
- ¹⁹ A felvázolt trendnek ellentmond, hogy a periferikus helyzetű, korábban még nagyvárosi átlag feletti Göteborg időközben átlag alatti fejlettségűvé vált.

Irodalom

- Barta Gy.–Beluszky P. (szerk.) (1999) *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. A budapesti agglomeráció kölcsönkapcsolatai I. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest.
- Beluszky P.–Kovács Z.–Olssák D. (szerk.) (2001) *A terület- és településfejlesztés kézikönyve*. Magyarország kézikönyvtára sorozat. CEBA Kiadó, Váckisújfalu.
- Bernei Á. (2000) A globális világ „új gazdaságföldrajza”. – *Tér és Társadalom*. 4. 87–107. o.
- Bernei Á.–Sárfalvi B. (1996) *Általános társadalomföldrajz a középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cséfalvy Z. (1999) Budapest mint Kelet-Közép-Európa centruma? – Csontos J.–Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 127–144. o.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Enyedi Gy. (1997) A sikeres város. – *Tér és Társadalom*. 4. 1–7. o.
- Enyedi Gy. (1998) Budapest – kapuváros? – Glatz F. (szerk.) *Budapest – nemzetközi város*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 47–55. o.
- Enyedi Gy. (1999) A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. – Csontos J.–Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 117–125. o.
- Faragó L. (2006) A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. – *Tér és Társadalom*. 2. 83–102. o.
- Hegedűs M. (1973) *Gazdasági fejlődés és az urbanizáció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács Z. (2002) Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt-szocialista átmenet idején. – *Földrajzi Közlemények*. 1–4. 57–78. o.

- Lengyel L. (1999) „Budapestország” mítoszai. – Csontos J.–Lukovich T. (szerk.) *Urbanisztika 2000*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 111–116. o.
- Nemes Nagy J. (1998) *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Nemes Nagy J. (szerk.) (2005) *Regionális elemzési módszerek*. Regionális Tudományi Tanulmányok 11. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, MTA–ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
- Szabó P. (2006) *A fejlettség makroregionális különbségeinek alakulása az Európai Unióban*. III. Magyar Földrajzi Konferencia, Budapest. CD-ROM. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- United Nations (1993) *World Urbanization Prospects. The 1992 Revision*. Department of Economic and Social Information and Policy Analysis. United Nations, New York.
- <http://www.world-gazetteer.com/>
- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>